

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları : 19

ISSN 1303-5231

DICLE ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

HAKEMLİ DERGİ

CİLT : IX

SAYI : 2

DIYARBAKIR - 2007

MİTOLOJİ

Myhtology

M. Hadi Tezokur*

Özet

Bu makalede mitolojinin anlamı, mitin tanımı ve mitin tipleri üzerinde duruldu. Mitlerin etkisi ve din ile bağlantısı özellikle ritüel mitoslar bağlamında vurgulanmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: mitoloji, din, antik çağlar...

Abstract

In this article, mythology and its definition and sort of mythology were examined. Myth's effect and its connection with religions especially in the ritual myth was attempted to emphasize.

Key Words: mythology, religion, antiquity...

I. GİRİŞ

Yunanca "mithos"tan gelen "Mitoloji" teriminin anlamı bazı farklı anlamlara gelmektedir. Esas itibarıyla mitos (myth), efsane (legend), destan (saga) ve halk öyküsü (folkstory) ile masal (Marchen) anlamlarında kullanılan ve Batıdan dilimize geçmiş olan bir kelimedir. Mit de bir toplumda kabul edilmiş geleneklerin çoğu kez yeniden anlatımıyla bir hikâyenin daha geniş biçimiyle açıklanabilmesidir. Mitos ise, belli bir durumun yarattığı insan düşgücünün, imgeleminin ürünü olup, belli bir iş yapma niyetini ve zamanını gösterir. Mitoloji bir çeşit tanruların, kahramanların, kâinatın oluşumunun öyküleridir. Aynı zamanda Mitoloji mitleri araştıran bilim dalıdır. Yani Mitoloji özel bir soyut kültürün vücut bulması anlamına gelen mitler üzerine çalışmaktır. Bu tanımlarıyla mitoloji Eski Mısır yaratılış hikâyelerinden tutunuz da İzlandaya ait destanlara kadar bütün efsaneleri içine almaktadır.

* Yard. Doç. Dr. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

II. MİTİN TANIMI

Burada mitin tanımı verilirken her tanımın farklı bir perspektifi yansıttığı unutulmamalıdır. Mitolojiyi kimi erken dönem insanların ortaya çıkardığı yaratıcı özellikler taşıyan özel bir bilgi türü, kimi de toplulukların kendi tarihleri ile tanrılarını özdeşleştirdikleri halk hikâyelerinin bir türü olarak görmüştür. Mit olağanüstü açıklamalar içeren, tarihi, tabii ve doğal olayları, toplumsal yaşantı biçimlerini insanların kendi anlatımlarıyla aktarmalarıdır.¹ Malinowski mitlerin fonksiyonel işlerliğine vurgu yaparken "*Mit, yalnızca ek bilgiler veren bir hikaye anlatımı değildir, aynı zamanda yaşayan bir realitedir. Onun miti vahşice olsa bile bizim kutsal hikâyelerin ritüelimizde, ahlaki yapımızda yaşadığı, inancımızı ve davranışlarımızı kontrol ve idare ettiği gibi kendisine bağlı olduğu etkinlikler için aynı zamanda bir meşuiyet aracıdır da*" diyerek ilkel kabilelerdeki mitin bu ilkel uygarlıkların iskeletini oluşturduğunu ifade etmektedir.² Bazı uygun durumlarda işlemedikçe yaşamımız için gerekli olan çoğu gerçeklerin önemini kavrayamayız. Suyu anlamak için su ile temas kurmak ve onu içmek gibi içten olan eylemler için zorlama gerekli değildir. İhtiyacın olduğunu gösterecek bir hikâyenin ilave edilmesi yeterlidir. Suyu susadığımız gibi Tanrı'ya da özlem duyduğumuzda, onlar hakkında birtakım ifadelerle yönlendiriliriz. Bu yönde bir hikâye bizi yaşayan Tanrıyı ya da yaşayan suyu bulmaya itecek bir fonksiyonu yerine getirebilecek bir mittir. Amerikan Kızılderililerin bereketli bir mahsule kavuşabilmeleri için mahsüle adeta birer aşı tesiri yapması için mahsulün olduğu yere bir balığın gömülmesine ikna edilmiş oldukları söylenir. Bu uydurma kurguyu onu anlamaksızın büyümeye etkili olacağı düşüncesiyle ele alıp uygulama bir mittir. Sonuca yine Bronislaw Malinowski'nin ilkel toplumlarda mitin doğası ve işlevini betimlediği bölümlerin alıntılanmasıyla gidebiliriz: "Yaşanan yanıyla göz önüne alındığında mit, bilimsel bir merakı gidermeye yönelik bir açıklama değil ama bir ilk gerçeği yeniden yaşatan bir anlatıdır ve derin bir dinsel gereksinimi, tinsel özlemleri, toplumsal türden baskı ve buyrukları, hatta bir takım pratik istekleri karşılar. İlkel uygarlıklarda, mitin vazgeçilmez bir işlevi vardır: İnanışları dile getirir, belirgin kılar ve düzene koyar; ahlak ilkelerini

¹ Vergilius Ferm, *An Encyclopedia of Religion*, New York, 1945;s.514: Andrew Lang, *Myth, Ritual and Religion* (1901); G. F. Lipps, *Mythenbildung und Erkenntnis* (-1907); Bronislaw Malinowski, *Myth in Primitive Psychology* (1926); A. N. Whitehead, *Symbolism, its Meaning and Effect* (1927); Osman Cilacı, *Dinler ve İnançlar Terminolojisi*, Damla Yayınevi, Antalya, 2001;s.241; Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s.5;

² Bronislaw Malinowski, *Magic, Science and Religion* (New York, 1948), s.100. (Orijinal olarak "*Myth in Primitive Psychology*" başlığı ile basılmıştı. (USA, 1926); s.96.

savunur ve onları zorla kabul ettirir; rite ilişkin törenlerin etkinliğini güvence altına alır ve insanın uyması için yarar sağlayıcı kurallar sunar. Demek ki mit, insan uygarlığının temel bir ögesidir; boş bir olaylar dizisi değildir, tersine sürekli başvurulacak olan yaşanan bir gerçekliktir; soyut bir kuram ya da imgeler gösterisi değil, ama ilkel dinin ve pratik bilginin gerçek bir düzenlemesidir.” Bütün bu anlatılar, yerliler için şimdikinden daha büyük ve anlam açısından daha zengin bir ilk gerçekliğin anlatımıdır, insanlığın içinde olduğu andaki yaşamının yanı sıra, etkinliklerini ve yazgılarını da belirler. İnsanın bu gerçeklikle ilgili bilgisi, ona dinsel törenlerin ve tinsel nitelikli çabaların anlamını, aynı zamanda da bunları nasıl yerine getireceğini gösterir.³

Mite genel olarak onu kullanan insanlar tarafından gerçeğin bir ifadesi olarak inanılmıştır. Şu inanç yanlıştır, fakat yanlışlığı onun bir gerçek olarak alınmasında yatmaktadır. Bir mit doğru değildir. Fakat bir mit olarak bilindiğinde yanlış olacağı için hiçbir şey onu doğrulamaz. Bu nedenle onun daima yanlış olduğunu etkileyici bir mitin gerçeğin bir türü olduğunu söylemek daima yanlış olacaktır. Daha doğrusu o bazı önemli gerçekler karşısında gerekli davranış için uyarıcılık yapandır. Etki ve gerçek dışılık bir mit için cevap olabilecek bir kriterdir. Hiç şüphesiz doğrudan yararlı olana rehberlik ediyorsa gerçek olabilir, fakat böyle bir bildiri olduğu zaman onun kişilik geliştirici etkisinin esası üzerine ilan edilen bir açıklama olup olmadığına bakılır, yoksa onun akılcı olup olmadığına ya da empirik kanıtlara uyup uymadığına bakılmaz. Çünkü o bir mittir. Biz anlaşılmasız gerçekleri bilgimiz olmaksızın anlayabilir, havayı kendimize mal edebilir ve onu hayati bir enerjiye dönüştürebiliriz. Geleneklerimiz ve alışkanlıklarımız bizim durmadan ve düşünmeden yapageldiğimiz istem dışı hareketlerimize benzer. Bununla birlikte diğer yakın ilişkiler halinde, önemli ve etkileyici realiteler, otomatik refleksler yeterli değildir mitler tarafından buna ilaveler yapılmamalıdır. Üstelik mitler yetersiz oldukları zaman gerçek ilave edilmiş olmalıdır. Gerçek sadece araştırılmış olandır ve son başvuru olarak kullanılacak şeydir; aksi halde rehberliğe asla uygun değildir. Fakat daima otomatik eylemler ve mitlerle desteklenmiş olmalıdır. Kişiye içinde bulunduğu grupta sadece gelenek kendisine biçim veriyorsa, bu gelenek bu yolla ulaşabileceği gerçek için ona yardım edecek bir rehber gibidir. Bu gibi durumlarda gerçeğe ihtiyaç duyulmaz. Onların hepsi geleneğin yollarını takip etmeye sevk edecek bazı uyarıcılara ihtiyaç duyar. Mit bu sona hizmet eder. Günümüz insanının yaşamında egemen olan üstün güçlerden biri olan şeyhlik makamının dokunulmazlığı ve insanın davranışlarına

³ Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, (çev. Sema Rifat), İstanbul, 1993; s.24.

yön vericiliği de bu yolla sağlanır. Affedilmez bir davranış, dinsel bir ifadeyle küfür olarak değerlendirilen, bu makama karşı çıkma ya da eleştirme davranışını önlemek için vehmedilen üstün güç ve yetenekler dinsel birer caydırıcı unsur olarak kullanılır. Bununla birlikte bugün bir gelenek yıkıldığı zaman mit bu yıkıma da öncülük edebilir. Gerçeklik olarak yer almak için araya girer. Muhtemelen biz bu halde mitlere ihtiyaç duyarız. Fakat sosyal karmaşıklığı çözmeye mitler tarafından kontrol azalırken gerçekler tarafından kontrolün artması gerekmektedir.⁴

III. MİTİN YAYGIN TIPLERİ

Mitin bütün türlerini kuşatmış bir sınıflandırma bulunmamaktadır. Bilim adamları mitosların çeşitliliği üzerinde dururken onları farklı biçimlerde tasnif etmişlerdir.

a. Ritüel Mitosları:

Çeşitli ayin ve törenlerin doğaüstü ilk örnekleri üzerinde durur. Tapınak arşivlerine göre, Nil ve Dicle-Fırat vadilerinde, tarımsal temellere dayanan oldukça gelişmiş kent uygarlıklarının yaşadığı anlaşılmaktadır. Söz konusu metinler, buralarda yaşayan insanların, ritüel etkinlikler yarattığını göstermektedir. Ritüeller, söz konusu eylemlerin yürütülmesinde izlenmesi gereken yolların doğru biçimlerinin neler olduğu hakkındaki uzmanlık bilgisine sahip yetkili kişilerce, belirli zamanlarda, değişmez bir biçimde yerine getirilen bir eylemler silsilesi oluşturmuşlardır. Ama bugün biliyoruz ki ritüel, yalnızca eylemlerden oluşmuyor, onlara sözler, şarkılar, efsunlar da eşlik etmektedir. Başka bir deyişle, ritüel, Yunanlıların dromenon (dram) adını verdikleri "yapılan" eylemler ile muthos (öykü) adıyla adlandırılan "söylenen" sözlerden, yani mitos (mit) bölümünden oluşuyordu. Ritüelde mitos, oynanmakta olunan oyunun öyküsünü anlatır; belirli bir durumu betimler; ne var ki bu öykü, izleyici kitlesini eğlendirmek için değil, bir güç, bir erk yaratılması için söylenen sözlerdi. Bu söylenen sözler, anlatılan durumun oluşmasını ya da yeniden oluşmasını sağlayacak güce sahipti. Ritler, insanı, kendi sınırlarını aşmaya zorlar; onu, tanrıların ve mitsel kahramanların yanında yer almak zorunda bırakır; bunda amaç, onların eylemlerini insanın da yapabileceği ve bir anlamda onların arınmasına ve kendini tanımasına yol açmasıdır. Mit, doğrudan ya da dolaylı olarak insanın yücelmesini ve kendi sınırlarını, koşullanmalarını

⁴ Vergilius Ferm, *An Encyclopedia of Religion*, New York, 1945; s. 514; Andrew Lang, *Myth, Ritual and Religion* (1901); G. F. Lipps, *Mythenbildung und Erkenntnis* (1907); Bronislaw Malinowski *Myth in Primitive Psychology* (1926); A. N. Whitehead, *Symbolism, its Meaning and Effect* (1927).

aşmada yardımcı olur. Mitleri ezberden söyleyenler kimi toplumlarda şamanlar ve sihirbaz-hekimler ya da gizli dernek üyelerinden oluşur. Her ne olursa olsun, mitleri ezberden söyleyen kişi, yeteneğini kanıtlamış ve ustalar tarafından yetiştirilmiş olmalıdır. Arkaik toplumların dinsel yaşamında sihirbaz hekimler, şamanlar ve yaşlı ustaların rolü bu açıdan önemlidir. Tümü de esrime deneyimlerinde farklı biçimlerde uzmanlaşmış bireylerdir. Mitosun bu türüne "ritüel mitosları" denmesinin nedeni de budur. Adını işlevinden, ritüelin istenen sonucu sağlamasına yardımcı olmasından almaktadır.⁵

b. Orijin Mitosları:

Bu mitos türü daha çok "nedenbilimsellik mitos" olarak da adlandırılır. İşlevi bir göreneğin, bir adın ya da hatta bir nesnenin nasıl doğduğunun imgesel bir açıklamasını sunmaktır. Alemin, insanın, tanrıların menşesini ve varoluşlarını konu edinirken diğer taraftan bir kişi, grup, aile, toplum, gelenek, isim ya da bir nesnenin kaynağına ilişkin açıklayıcı bilgiler ortaya koymayı hedefler. Çok sayıda orijin mitinde şunlar ön plana çıkar.

- a- İlk günahın nasıl ortaya çıktığı
- b- İlk ölümün nasıl meydana geldiği,
- c- Tufan hadisesinin meydana gelişi,
- d- Tanrıların insanları nasıl cezalandırdığı,
- e- Ateşin ilk elde edilişi,
- f- İlk ailenin adetleri,
- g- İçtimai grupların ortaya çıkması...

h- Bir kahramanın, bir deniz canavarı tarafından yutulması ve kendini yutan canavarın karnını zorladıktan sonra oradan başarıyla çıkması,

"Kökene dönüş" yeni bir doğuşu hazırlar, ama bu, ilkini yani fiziksel doğuşu yinelemez. Gerçek anlamda mistik nitelikte, tinsel türden yeniden doğuş sözkonusudur, bir başka deyişle yeni bir yaşam biçimine açılma vardır. Temel düşünce şudur; Üst düzeyde bir yaşam biçimine ulaşmak için gebeliği ve doğuşu yinelemek gerekir; ancak bunlar rit biçiminde, simgesel olarak yinelenir. Hindistan'da günümüzde bile geleneksel hekimlik, yaşlıları gençleştirme ve tümüyle bitkin düşmüş hastalara eski canlılıklarını kazandırma işini, onları dölyatağı biçiminde bir çukura gömerek gerçekleştirir.

c. Kült Mitosları:

İsrail dininin gelişmesi sırasında doğmuş bir mitos biçimidir. İsrail toplumunun içine en derin biçimde sinmiş tarih geleneklerinden biri, halkın Mısır

⁵ Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, Simavi Yayınları, (çev. Sema Rifat), Simavi Yayınları, İstanbul, 1993, s.10; James G. Frazer, *Altın Dal*, C.1, çev. Mehmet H. Doğan, Payel Yayınları, İstanbul, 1991, s.34.

tutsaklığından kurtuluşunun anılmasıdır. Burada rahipler, kamu önünde tarihlerinin odak noktası olabilecek bazı olayları şarkı biçiminde okurlar. Halk ise, bunlara yanıt niteliğinde söyledikleriyle rahiplerine eşlik ederlerdi. Mitos, bu biçimi ile de bir durumu betimlemekte ve söz konusu durumun sürmesini sağlama işlevine sahip olmakla beraber, artık bu işlevleri sihirselsel bir güçle değil, fakat moral güç kanalıyla yerine getirmeye çalışmaktadır.

d. Prestij Mitosları:

Mitosun bu türünün işlevi, bir halk kahramanının doğuşuna ve yaptıklarına bir gizem ve tansik havası vermektir. Musa'nın doğuşu ve sazlardan yapılmış hasır bir sandık (sepet) içinde Nil'e salıverilişi öyküsü bir tarih bilgisi olabilse de, Sargon, Kyros, Romulus ile Remus ve halkın imgeleminde yaşatılan öteki kahramanların benzeri öyküleri arasında koşutluklar görülebilir. Bir sandık içine konularak suya bırakılma motifi, doğum olayının simgesel yoldan açık seçik bir anlatımıdır ve bu anlatımda sandıkçık ana rahminin, su ise rahimdeki amniyon suyunun yerini tutar. Sayısız düşlerde anne ve babayla çocuk ilişkisi, sudan çıkarılış ya da sudan kurtarılış motifiyle dile getirilir.⁶

e. Eskatoloji Mitosları:

Eskatoloji mitosları insanların ve dünyanın geleceğine dair mitoslardır. Bunlar özellikle Yahudi ve Hıristiyan düşüncesinin karakteristik bir ögesini oluşturur. Vahye dayalı söylemlerin en önemli unsuru, bu dünya düzeninin bir genel yıkım ile sona ereceği düşüncesine dayandırılmış olmasıdır. Eskatoloji, bir gelecek kozmogonisinin ön belirtisinden başka birşey değildir. Ancak her eskatoloji şu olgu üzerinde durur: Cennet ve cehennem bu dünya ortadan kaldırılmadıkça gerçekleşemez. Mitin açık olan tartışmasız değeri hep aynı süreler içinde yinelenen ritüellerle yeniden doğrulanır. Paradigmatik bir hareketin sürekli yenilenmesi sayesinde herhangi birşey, evrensel akış içinde sabit ve sürekli olarak kendini gösterir. "Gerçeklik", "aşkın" bir düzeyden hareketle kendini belli eder ve oluşturulmaya elverişli bir duruma gelir, ama bu aşkın düzey, ritlerde yaşanmaya elverişlidir ve giderek insan yaşamının bütünleyici bir parçası durumuna gelir. Tanrıların, mitsel kahramanların ve ataların bu "aşkın" nitelikteki dünyasına girilebilir, çünkü deneyimi gerçekleştiren insan, zamanın tersine çevrilmezliğini kabul etmez.

Ritüel yardımıyla dindışı ve kronolojik olan zaman ortadan kaldırılır, mitin kutsal Zaman'ı yakalanır. Böylece mit, insanın koşullanmalarını, sınırla-

⁶ Sigmund Freud, *Hız. Musa ve Tektarıncılık*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987, s.18.

rını tanıyarak ortadan kaldırmasına ve kendini tanımasına, arınmasına olanak verir. İnsan, kendi kendinin efendisi olur.⁷

IV. MİTLERİN AÇIKLAMASI

Hemen hemen bütün kültürlerde yer aldığı için mitler evrenselidir. Onlar tipik olarak nesilden nesile sözlü olarak geçtikten sonra yazılı hale gelirler. Mitler dünyanın yaratılışı, insanın ortaya çıkışı hakkında temel sorulardan söz eder ve evreni bütünüyle kuşattıklarından dolayı bir kültürün çoğu yönünü aydınlatılabilir. Bilimsel anlamda mitoloji mitlerin tabiatı, tarihi ve kökenlerinin gerçek anlamda araştırılmasıdır. Modern insanın sayısız mitolojilerin kökenlerini ortaya çıkarması ve yorumlarını yapabilmesi bu bilim sayesinde olmuştur. Bu bilim 18. asrın sonundan itibaren ancak ortaya çıkmıştır. Max Muller'in ilerlemiş filolojik okulu sayesinde De Brosses ve Schelling'in mitosu yorumlamasından itibaren Mannhardt ve Tylor'ın antropolojik okulu aracılığıyla Andrew Lang ve Frazer'den modern psikolojinin bilim adamları Jung

⁷ Mitleri bu şekilde ayırmanın yanında şu şekilde ayırmamız da mümkündür: A. Kozmik Mitler: Kozmik mitler dünya ve onun nasıl düzenlendiği ile ilgilidir. Onlar dünyanın kökenini açıklamak için sel, tufan, ateş gibi evrensel felaketler ya da öldükten sonraki yaşamla ilgili araştırmalarda bulunmuştur. Hemen hemen bütün mitolojiler dünyanın doğuşu olarak anlatılan yaratılış öykülerine sahiptir. Bugün bilinen en eski kozmogonilerden biri Mısır diğeri de Yakın Doğuya ait olanlardır. B. Tanrı Mitleri: Çoğu mitler insanlarla doğrudan ilgili olmayıp tanrılar ve onların âlemleri ile ilgilidir. Çoğu tanrı mitolojilerinde tanrılar ilahi aile biçiminde ya da panteondur (Yunancada pan, çok anlamına theos da tanrı anlamındadır.) Mesela Grek mitolojisinde en eski tanrılar yer tanrısı Gaea, gök tanrısı Uranus ve çocukları Titanlardı. Titanların en yaşlısı Cronus babasını altletti; nihayet o da kendi oğlu Zeus tarafından alt edilmişti. Zeus evrenin yeni yaratıcısı oldu. Tanrılar hakkında mitler onların ürettiği kültürlerde sayısızdır. Diğer bazı kültürlerde Mezopotamya mitolojisinde İstar, Mısır'da Osiris gibi Büyük Ana olarak geçmiştir. C. Kahramanlık Mitolojileri: Hemen hemen bütün kültürler kahramanları hakkında mitler üretmişlerdir. Bazı kahramanlar Yunanlı Aşil gibi ilahi bir anne babaya sahip fakat ölümlüdür. Diğer bütün kahramanlar insandır, fakat hepsi de tanrısal bir güce ve güzelliğe sahip kahramanlardır. Mitolojik bir kahramanın doğumu ve çocukluğu genellikle istisnai ve mucizevi olaylardır. Eski Yakın Doğuda ve Akdeniz Dünyasında aynı örneklere sahip kahramanlar bulunmaktadır. Mesela, İbrani peygamberi Musa, Yunanlı Oedipus, Romalı kahramanlar Remus ve Romulus hepsi de doğumlarında bazı olaylara maruz kalmışlar, öldürmek için aranmışlar, ama mucizevi biçimde korunmuşlardır. En eski kahraman seyahatinden biri de İ.Ö. 2000 yıllarında 12 çamur tablet üzerine kama biçiminde yazılmış olan Gilgamesh destanı olarak bilinen Babillere ait hikâyedir. Kahramanımız ölümsüzlüğü bulmak için bir gemiye biner, kendisine Tanrıça Siduri rehberlik eder. Gidiş yolunda canavarlarla savaşmak zorundadır. Ölüler diyarını ziyaret eder. Araştırmasının sonunda ölümlüğü kabul etmek zorunda kalır. Daha fazla bilgi için bk: Herve Rousseau, Dinler (Tarihi ve Sosyal İncelemeler), İstanbul, 1973; (çev. Osman Pazarlı), s.64-83.

ve Freud'a kadar önemli isimler mitosu yorumlayıp açıklamışlardır. Bunlar insanlık tarihinin çok büyük belleğinin örtüsünü açmışlardır. Geçmiş, kırılmış küçük bir çömlek parçasına gizlenmiş olsa bile o insanlara, yaşantı biçimlerine, yaşadıkları coğrafyaya ve iklimlerine ışık tutmuş ve sosyal tarihçiler için vazgeçilmez bir değer olmuştur. Bütün dinler, hem primitif hem de ilerlemiş bir mite gerek duyar. İlahilikle tecrübenin bağlantısı, sadece mitolojik düşüncelerde taşınabilir. Babillerde yaratılış mitosu Marduk'un hikâyesini anlatır. Ejderha Tiamat ile olan muazzam mücadelesi onun dünyayı ve adamı yaratması için bir hazırlık olmuştur. Hinduizm'de, Brahma'nın hikâyesi vardır, o yaratılan evrenin hem dışında hem de içinde yaşar. Kahraman Romus ve Romulusun benzer kahramanlık mitleri vardır. Takımyıldızlarını açıklamak için yıldız hareketleri ve mitler resmedilirken; Mısırlı güneş tanrısı bir botla semayı geçer. Yeraltı dünyasının, mesela Osiris, Orpheus, Charon ve Izanagi gibi mitosları; Tanrılar ve büyük bir sel hakkında mitoslar, mesela, Babilde Ut-Napishtim, İbraniler ve Müslümanlarda Nuh; Festivallar ve gelenekleri açıklayan mitoslar, Mesela, Yahudilerin Mısır'dan çıkışları sırasında denizin ikiye ayrılması ile denizi geçiş mitosunda olduğu gibi; mitoslar, Tanrının farkında olma ve tecrübe etmenin doğallığının hikâyeler biçiminde anlatılması şeklinde tasarlanmıştır. Mitolojiler, insanlığın ilk öğretmenleriydi. Böyle anlaşıldığında, mitos hakkında sorulması gereken doğru soru, onun "gerçek olup olmadığı" değil, "onunla neyin anlatılmak istendiği" sorusudur. Bu bağlamda ilkel kabile insanların dünyayı, kendilerini, inanç ve ritüellerini tasavvurdan ibaret birçok efsaneleri bulunmaktadır. Bunlar dünyanın nasıl meydana geldiğini araştıran yaratılış efsanelerinden günlük dini ayin ve törenleri anlatan hikâyelere kadar uzanmaktadır.⁸

a. Antik Çağ

Yunan doğa filozoflarının ilk düşünme denemelerine birçok mitolojik ögenin karıştığını görüyoruz; öbür yandan da, en eski filozofların "doğa üzerine" adını taşıyan yapıtlarıyla mitoslar ve Tanrı masalları arasında bir ara basamağı buluyoruz: Bu ara basamak da eski ozanların theogonia'ları (Tanrıların doğuşu) ile kosmogonialarıdır (Evrenin doğuşu). Bunlarda tanrıların, yarı tanrıların, insanların meydana gelişi üzerine anlatılar bulunur. En eskilerin tipik örneği olarak Hesiodos'un Theogonia adlı yapıtının başında Khaos kavramı yer alır. Bu da, felsefi düşüncenin uyanmaya başladığını gösteren ilk belirtidir. Hesiodos'a göre, başlangıçta Khaos vardı. Khaos, türevi bakımından, "esneyen boşluk" demektir. Bu da bize, hiçliği, boş uzayı, zamanı, sonra

⁸ Günay Tümer- Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara, 1997; s.52.

kendisinden bütün varolanların oluşacağı o düzensiz, karmakarışık yığını düşündürüyor. Bu, varolanlardan önce gelmiş olan ve varolanların kendisinden doğmuş oldukları hiçliği, kavram olarak belirlemek için yapılmış ilk denemedir. Bu denemede, salt düşünce ile bir şey saptanmak isteniyor; burada mitostan bir ayrılma, işin içine tanrıları karıştırmama eğilimi var; Hesiodos, burada inançlarını bir yana bırakmak, gelenek-görenekten edindiklerine dayanmamak istiyor. Hesiodos, Khaos'un yanına iki güç, iki ilke daha koyuyor: 1.Gaia: Geniş göğüslü yer, doğurucu ilke, 2. Eros: Doğurtucu erkek ilke. Bu iki güç de, kişiliği olan, insanımsı birer varlık ile kişi olmayan, salt kavram arasında bulunan şeylerdir. İşte, bu üçünden Khaos, Gaia ve Eros'tan tanrılar ve nesnelere meydana gelmiştir: Khaos, kendisinden Erebus'u (karanlığı, geceyi ve Aitheros'u; aydınlığı, gündüzü ortaya çıkarmıştır), Gaia da bağrından göğü, denizleri ve dağları yaratmıştır; gök ile yer de, tanrılar soyunu meydana getiren çifttir. Sözü geçen dönemde "Kosmos (evren), nereden gelip nasıl oluşmuştur?" sorusu yanında, üzerinde durulup düşünülen ikinci ana soru "İnsanın bu dünyadaki yeri ve ödevi nedir? Doğru olan yaşayış hangisidir?" sorusudur. Başka bir deyişle: Kosmogonia üzerindeki düşünceler yanında, bir de etik üzerinde düşünüldüğünü görüyoruz. Bu düşüncelere de, ilkin, Yedi Bilge'nin özdeyişlerinde, öğütlerinde rastlıyoruz. Yedi Bilge'nin günümüze gelen sözlerinden bir iki örnek: Solon: "İşin sonunu düşün"; Korinthoslu Periandros: "Öfkeni yen"; Lesboslu Pittakos: "Hiçbir şeyde aşırı olma". Bunlar, görülüyor ki, doğru, akıllıca yaşamak için birtakım öğütlerdir. Öbür yandan Yedi Bilge'nin düşüncelerinde tanrılar da ahlaki güçler ve hak ile kanunun koruyucuları olarak belirtilir. Ama bu arada eski mitoslar da tekrarlanır: Tanrılar pek çok insana benzetilir. Yedi Bilge de, Kosmogonia ozanları gibi, bir geçit döneminin tipleridir. Onlarda olduğu gibi bunlarda da, mitolojik fantezi ile bilimsel-bilinçli düşünce yanyana bulunup birbirine karışırlar. Theogonia-kosmogonia ozanlarının anlattıkları ile Yedi Bilge'nin özdeyişleri felsefi düşünceye bir hazırlıktır. Ama bundan sonra bilimsel düşünce boyunca dini-mitolojik öğelerden sıyrılacak, gittikçe kendi arınmış biçimine yaklaşacaktır. İ.Ö.6. yüzyılda Yunan kültürünün geleneksel öykülerinin değerlerini ve inanılmaz bir öyküler olarak gelen mitoslarını sorgulayan sorular sorulmaya başlanmıştı. Yunan filozofu Ksenophanes (Xenophanes), mesela Homer ve Hesiodos'un şiirlerinin ilahi varlıklar olmaya değmeyen tanrılara atfedilen şiirler olduğunu iddia etmişti. 5. asırdan itibaren ciddi Yunan düşünürleri ya bütünüyle onları reddetmek ya da eski mitosları evren olgusunu safça açıklamalar olarak göz önünde tutmak eğiliminde idiler. Bununla birlikte filozofların bu tür saldırılarına uğradıktan sonra da mitlerin kültürel değerleri ortadan

kalkmadı. İ.Ö. 5. yüzyılın sonuna doğru Atina'da dini ve sivil yaşama kaynaklık yapmayı sürdüren Eski Yunan trajedileri öznel konularını geniş biçimde mitlerden almışlardır. 4. asrın başlarında Platon sistematik biçimde, mitolojik-sembolik bir filozof olmasına rağmen onların yorumlanmasına karşı çıkmıştı.⁹ Platon, "The Republic" diyalogunda tehlikeli yalanlarla dolu olduğunu iddia ettiği geleneksel mitolojik şiirlerin ideal kamu yararı için dışlanması gerektiğini tartışmaya açtı. Platon bununla birlikte kendisi dünyanın ortaya çıkışı, ölüm ve ölümden sonraki yaşam gibi konuları açıklamak için mitin bir türünü geliştirmeye çalıştı. Bundan anlaşılmaktadır ki Platon da kendisini mitik düşünceden kurtaramamıştır.¹⁰ Platon'dan sonra da çoğu düşünürler her biri mitlerdeki olağanüstü unsurlara mantıklı yanıtlar vermek için uğraş verdiler; onları sembolik olarak da açıkladılar. İlk çağın bilimsel düşünürü olarak bilinen Aristo, mitlerin yasa koyucular tarafından uydurulduğunu, yasal birer yaptırım gibi kullanılarak halkı iyiye yönlendirme aracı yapıldığı düşüncesini taşımaktaydı.¹¹ Aristo yine de, Mit'in niteliksel olduğunu kabul etmektedir. Aristoteles, ilk felsefe tarihi denemelerinden biri olan Metafizik'inin birinci kitabında, "En eskilerin", yani eski ozanların, bu konular üzerinde eski filozoflardan daha önce düşünmüş olduklarını, yalnız, bilimsel olarak değil de, dine bağlı kalarak düşündüklerini söyler. 4. asırda bir Yunan yazarı olan Evhemeros ise ilk kez Mitlerin rasyonel yorumunu yapmıştır. Evhemeros'a göre mitlerdeki tipler, tarihte yaşamış büyük şahsiyetlerin tanrısallaştırılmış şekilleridir. Onun yapmış olduğu bu yorum, kendinden sonraki çağlarda da mitlerin kişilerin ilahlaştırılmasından doğduğunu kabul eden bir kuram olarak yaygınlık kazanmıştır. Stoacı olarak bilinenlerle daha sonraki Yeni Plâtoncuların döneminde mitolojinin allegorik yorumları (gizli bir mesajı nakletmek için kullanılan imajlar ve canlı bir dilin kullanıldığı kinayeli öyküler) ağır basmıştır. Klasik Eski Yunan ve Roma medeniyetlerinde de deneme yazarı ve hiciv ustası Lucian tarafından önceki Ksenophanes (Xenophanes)'in eleştirici ruhu canlı tutulmuştur. İkinci asırlarda Lucian Truva Savaşında yol gösterdiği varsayılan Paris'in yargısı kadar Zeus'un başından Atina'nın doğumu gibi mitlerle de dalga geçmiş, onları hicvetmiştir. İnsan yaşamının anlamı ve amacı nerededir gibi sorulara, akla dayanarak karşılık bulmaya çalışan ilk düşü-

⁹ E.M. Meletinskii, «Mifologiya», Filosovskiy Ensiklopedičeskiy Slovar, Şovetskaya Ensiklopediya, Moskva, 1989, s.369; Walter J. Ong Sözlü ve Yazılı Kültür, Çev. Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yay, 1995 s. 38

¹⁰ Hans Reichenbach, Bilimsel Felsefenin Doğuşu, Çev. Cemal Yıldırım, Remzi Kitabevi, 1993, s. 25;

¹¹ Şefik Can, Klasik Yunan Mitolojisi, İnkilap Yay. İst. 1994. s. 2

nürlere eski Yunanistan'da rastlıyoruz. Bu düşünürler, mitosların (efsanelerin) dinlerin bu çeşit sorulara verdikleri cevaplarla yetinmemişler; kavramlara dayanan felsefik-bilimsel karşılıklar için çalışmışlardı. İster Çin'den ya da Hint'ten, ister Önyasya'dan veya Yunanistan'dan kaynaklanmış olsunlar, mitoslar, cevap verirken dinsel düşüncenin kendine özgü özelliklerinden kurtulamıyorlardı. Mitoslarda ele alınan en genel sorulara (örneğin. Evrenin kaynağı nedir sorusu) verilen karşılıklar inanca dayanıyor; inanç, üzerinde temelleniyor; başka deyişle, mitoslarda, akla dayanan 'özgür düşüncenin işleyişi görülüyordu. Üstelik mitoslarda, kavramlar değil imgeler (imajlar) ağır basıyordu. Yani sundukları açıklamaların temelinde, kavramlar (genel ve soyut düşünceler) değil, somut varlıklar ve bunların insan zihnindeki tasarımları yer alıyordu. Demek ki mitoslar, insan gibi tasarladıkları (insan suretinde ve kişi olarak kavradıkları) bazı güçleri, yani çeşitli tanrıları için içine sokarak, evrenin ve insanoğlunun ortaya çıkışını açıklamaya çalışıyorlardı. Evrenin kaynağında ne vardır diye sormuyorlardı; kim vardır diye soruyorlardı. Mitoslar, evreni ve tüm doğa olaylarını, somut varlıklar olarak tasarlanan inanç konusu güçlerle açıklama çabasından başka şey değildi. Örneğin Türk mitolojisi, evrenin yaratılışını şöyle açıklıyordu: Daha gök ve yer yaratılmadan önce her şey sudan ibaretti. Ne toprak, ne güneş, ne de ay vardı. Bütün tanrıların en büyüğü; her varlığın başlangıcı ve insanoğlunun atası Tanrı Kara-Han, önce kendisine benzer bir mahlûk yarattı ve ismine Kişi dedi. Kara Han ve Kişi, iki siyah kaz gibi rahatça, su üzerinde uçuyorlardı. Fakat Kişi bu mesut sükûnetten memnun değildi. O, Kara-Handan daha yükseğe uçmak istiyordu. İşte felsefe, Türkistan'da, Çin'de, Hint'te, Mısır'da, eski Yunanistan'da ve başka birçok yerde örneklerine bol bol rastladığımız 'imgeye dayanan bu mitosçu düşüncenin eleştirilmesinden ve imgelerin ya da tasarımların yerine, inanca değil, akla dayanan felsefi-bilimsel kavram ve açıklamaların konulması gayretinden doğmuştur. Demek ki felsefe, dinlere kaynaklık etmiş olan ve özü bakımından dinden farklı olmayan mitosların aşılmasıyla; evrenin kaynağı ve insan yaşamının anlamı gibi en genel sorulara, dinsel düşüncenin etkisinden sıyrılarak kavramlarla ve akıl yürütmeye cevap verme çabasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Bu türden ilk cevaplara ise, yukarda belirttiğimiz gibi belli bir süreç içinde eski Yunanistan'da rastlıyoruz.

B. Yahudi ve İlk Hıristiyanlık Açıklamaları:

Yahudi geleneğinde mitolojiden kaçış Yunanlılardan daha farklı bir yön almıştır. Bunun sebebi gerilimin kaynağı Yunanlılarda olduğu gibi mitin uygun olmayışı ya da akli bulunmaması değildir. Burada gerilimin kaynağı Yakın Doğuda var olan çok tanrılı (politeizm) inanış ile Yahudilikte var olan tek

tanrılı (Monoteizm) inanıştır. Yunanlı düşünürler ilk gerilimi Yakın Doğuya ait mitolojideki ilahi figürleri güneş ve rüzgâr gibi kuvvet ve doğal elementler diye tanımlayarak çözmüşlerdi. Yahudilik ise bu ilk gerilimi monoteizm ve politeizm kıyaslaması ile ilah olarak kabul edilmiş olan politeist bütün tanrıların rollerini yok ederek ve olağanüstü bir tanrının (tek Tanrı) rolü üzerinde yoğunlaşarak çözmüştür.

Klasik Medeniyet Hıristiyanlığa bir yol verdiğinde Hıristiyan düşünürler kendi dinleri üzerinde mitin rolünü tartıştılar. Geleneksel mitler Kenophanesten Lucian'a kadar Yunanlı yazarlar tarafından yeniden yorumlanmış ve kritikten geçirilmişti. Çoğu Hıristiyan düşünürler bu felsefik yorumları özellikle de Evhemerizmi pagan kültüre ve çok tanrıya tapınmaya karşı mücadelede kullandılar. Onlar, pagan tanrıların yandaşları tarafından yanlış bir biçimde tanrılaştırılmış olan aslında yasa yapıcı insanlardan başkası değillerdi. Bazı Hıristiyan düşünürler bununla birlikte Hıristiyan düşüncesi ile pagan mitolojisinin belli görüntüleri arasında bir paralellik bulmuşlardır. 2. asırda teolog Justin Martyr, ilahi haberci Hermes¹² ile Tanrının temsilcisi İsa arasında bir karşılaştırma yaptı. 4. asırda, teolog Aziz Augustine daha ileri Hıristiyanlığa ait dünya görüşünde Hıristiyanların pagan geleneklerini kullanmış olduğunu iddia etti.

Bu ruhta, putperest mitolojik temalar tekrar yorumlandı ve simgesel olarak erken Hıristiyan sanatında kullanıldı. Örneğin, putperest sanatın ortak

¹² Hermes, Zeus ve Maia'nın oğludur. Zeus'un habercisidir. Tanrıların en kurnazı sayılır. Tanrıların en hızlısıdır. Bir de büyütlü değnek taşır. Üstün nitelikleri olan Hermes, efsaneye göre daha bir günlükken ayağa kalkar, beşiğinden çıkar, kaplumbağa kabuğundan yaptığı bir liri çalıp ondan çıkan seslerle eğlenir. Bir gün kırlarda dolaşırken tanrı Apollon'un koruması altındaki inekleri çalar. Apollon olayı öğrenince çok kızar; cezalandırılması için Hermes'i kolundan tutup Zeus'a götürür. Ne var ki, Hermes'in lirinden çıkan sesler Zeus'u da ve Apollon'u da büyüler. Zeus, cezalandıracağı yerde Hermes'e kanatlı bir başlıkla bir çift ayakkabı vererek onu tanrıların habercisi yapar. Haberci Hermes ölümlerin ruhlarını yeraltına götürür; çobanlarla, yolunu şaşırın yolculara kılavuzluk eder. Yaşlı Kral Priamos'u, Hektor'un ölüsünü almak için Aşil'in barınağına götüren de odur. Hermes'in İo efsanesinde de önemli bir görev üstlendiği görülür. Zeus'un karısı Hera, İo adlı bir rahibeyi kışkırdığı için onu ineğe dönüştürür, başına da bekçi olarak 100 gözlü canavar Argos'u diker. Argos uyurken en fazla iki gözünü yumduğundan ona yanaşmak çok tehlikelidir. İo'nun kurtarılması için Zeus, Hermes'i görevlendirir. Hermes canavarın yanına oturarak eline lirini alıp tatlı tatlı çaldığı hoş müzikle Argos'un gözlerinin tümü ağır ağır kapanır, giderek derin bir uykuya dalar. Hermes de uyuyan canavarın kafasını keser. Çevik haberci Hermes tüm atletlerin koruyucusu olduğu gibi akıllı ve kurnaz olduğu için hırsızların, kumarbazların ve tüccarların da koruyucusudur. Liri, kavalı, notaları, astronomiyi, ölçü birimlerini icat etmiştir. Roma mitolojisinde karşılığı Merkür'dür. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Hermes>.

motifi, Odysseus figürü, ayartma tehlikesi olmaksızın ve direnmeksizin Sirenlerin tatlı şarkılarını duyabilsin diye gemi direğine bağlı olduğu figürdü. Hıristiyan sanatında, bu motif, doğruca bir müminin kurtuluş limanına girmesi olan haça gerilen bir ruh sembolünün bağlanması olarak adapte edilmiştir. Hıristiyan geleneklerinde kullanılan diğer geleneksel putperest motifler, ateşten bir taht üzerinde dünyayı aydınlatan İsa-Ruh ve Aşk Tanrısı Cupid'in İsa ve Kutsal Ruh olarak adapte edilmesidir.

C. Orta Çağ ve Rönesans

Orta Çağda eski mitlerin allegorik açıklamaları üstün gelmiştir. Eski Romalı şair Ovid'in çalışmalarında da o pagan tanrıların pornografisine dair yazıları alegorik yorumlar olarak alınmıştır. Mesela Ovid'in Başkalaşmaları'nda (Metamorphoses)¹³ bir öykü anlatır: Danae Argos şehrinin ünlü kralının kızıydı. Bu kralın erkek evladı olmadığından tahtının sahipsiz kalacağından korkuyordu ve tanrılardan yardım istiyordu. Bir mucize eseri kızı Danae'den doğacak erkek çocuğun tahtına oturacağını öğrendiğinde Kral bundan çok korktu ve kızını tunç levhalarla kaplattığı bir yeraltı odasına kapattı. Böylece kızının evlenmeden hamile kalmasını engelleyebileceğini düşündü. Odaya herkesin girmesini yasakladı ve kapıya bir sürü nöbetçiler koydu. Ama bunlar Zeus'u engelleyemediler. Baş tanrı bir gece yağmur olup yağmaya başladı. Fırtınalar her şeyi altüst ederken o yerin içine sızarak Danae'nin kilitli bulunduğu odanın tavanından bir delik bularak genç kızın göğsüne damladı. Bu ilahi yağmurdan hamile kalan Danae Perseus'u doğurdu. Bu efsane Bakire Meryem ile İsa'nın doğuşunu ifade eden kutsal kitabın öyküsüne benzetilmiştir. Metamorphose'in tamamında Yaratılış hikâyesi, tufan olayı gibi birçok konularda orta çağ Hıristiyanlığına ait allegorik birçok materyaller bulunmaktadır. Rönesans ta Orta Çağın allegorik görüntüsünü devam ettirdi. Rönesansın yeni bir moda olarak zevk aldığı eski düşünce Astroloji idi. Daha felsefik bir durumda İtalya'da Yeni Plâtoncu düşünürler özellikle Marsilio Ficino ve Giovanni Pico della Mirandola, putperest mitoloji ile Hıristiyan teolojisini uzlaştırma gayretleri içine girdiler. Tipik olarak düşünürler yine de, pagan mitoloji materyallerini teorik biçimden ziyade resim ve şiir sanatında ilham ve esin için yaratıcılık alanında değerlendirmişlerdir.

D. Aydınlanma Çağı

Aydınlanma Çağında (17-18. asır), akla vurgunun artmasıyla beraber mitler allegorik açıklamaları ile gözden düşmüştür. Bu dönemin başında mit-

¹³ <http://classics.mit.edu/Browse/>: Written 1 A.C.E. çevirenler: Sir Samuel Garth, John Dryden ve diğerleri...

ler de kısmen bütün dini oluşumlara karşı gelişen düşmanlık ikliminden dolayı entellektüeller tarafından olağanüstü uydurmalar ve saçmalıklar olarak nitelendirilmiş ve gözden düşmüştü. Eskilerin ve Yenilerin kavgası olarak adlandırılan bu dönemde modern ve klasik izafi iyiliklerin tartışılması da mitlerin ve mit yapıcıların güçten düşmesine ek bir etki yapmıştır. Fransız yazar Pierre Bayle (1697), *Historical and Critical Dictionary*'de, eski Yunan ve Roma mitleri ile bunları anlamsız bulduğunu söyleyerek eğlenmiştir. 17. asrın sonlarında özellikle Amerikada mit yapıcı halklar hakkında yeni bilgiler bağlamında mitolojiye farklı bir bakış ortaya çıkmıştır. Avrupalılar, 16 ve 17. asrın keşif yolculuklarının gidişatı içinde bu insanların farkına varmaya başladılar. Tarih öncesi toplulukların deneyimleri üzerine anlayışlar geliştirebilmek için bu kültürlerin varsayımları üzerine yapılan çalışmalarda Avrupalı bilginler fiziksel ve sosyal çevrelerine bir yanıt olarak ilk oluşmuş mitleri destekleyen varlık olduğundan ilk insanın kökenleri üzerine araştırmalar yapmışlardı. Bu dönemde yapılan çalışmaları Alman bilgin C. Gottlob Heyne bir çalışmasında birleştirdi. Bu yazar Fabül anlamına gelen fabulanın yerine tanrılara ve kahramanlara başvurularda bulunan Latince terim olarak mit anlamına gelen *mytus* terimini kullanmıştı.

E. Mitolojinin 19. asır Bilimi

Gittikçe diğer kültürlerden materyaller geçerli hale geldiler, Avrupalı bilim adamları mitolojik geleneklerde daha büyük karmaşıklık içinde bile bazı şeylerin farkına varmaya başladılar. Bhagavad-Gita ve Zend-Avesta gibi eski İran ve eski Hindistana ait metinler tarafından temin edilmiş bulgular değerliydi. Bu kaynaklar yoluyla sadece coğrafik bölge itibarıyla değil aynı zamanda tarihsel dönem ile de geniş bir biçimde değişik türde mitlerin karakterleri görünmeye başlamıştır. Alman bilgin Karl Otfried Müller kitabında¹⁴ bu soruculayıcı çizgiyi devam ettirdi. O, göreceli olarak basit Persephone'nin¹⁵ Yunan mitinin basit bir tarımsal toplumun bağlantılarını yansıttığını iddia etti, oysa daha içerikli ve karmaşık mitler daha gelişmiş bir toplumun ürünü Homer'de sonradan bulunmuştur. Bilginler bazı yollarla hep birden dünyanın değişik mitlerini birleştirmeye de teşebbüs ettiler. 18. asrın sonları ile 19. asrın başlarında dillerin karşılaştırmalı bir çalışması ile Avrupa ve Yakın doğudaki bütün dillerin önemli benzerliklerini göz önüne alarak bir ana dil kurmaya yönelmişlerdi. Bilginler bu dillerin Hint Avrupa dil ailesine ait olduğu sonucuna ulaştı. Mitoloji uzmanları aynı şekilde Avrupalı halkların mitolojileri

¹⁴ Prolegomena zu einer wissenschaftlichen Mythologie (Prolegomena to a Scientific Mythology, 1825).

¹⁵ Zeus ve Demeter'in kızı.

arkasında durduğu tahmin edilen duran kaynak mitoloji için araştırmalar yaptılar. Alman doğumlu İngiliz bilgin Max Müller Hint Avrupa mitolojilerinin en eski ifadelerini yansıtan –aynı zamanda Hint Avrupa dillerinde yazılmış en eski muhafaza edilmiş edebiyat eseri- eserin Rig Veda olduğu sonucuna ulaşmıştır. Müller, doğal fenomeni açıklayan eski halklardaki ilginç ve canlı temimlerden ileri gelen yanlış anlamalara sonraki bütün mitleri dayandırmıştır. Mesela, güneşin doğuşunun bakire sabah gibi açıklanması ilkin şafağın kişiselleştirilmesine, sonra da onun hakkında mit oluşmasına sebep olmaktadır. 19. asrın sonlarında İngiliz filozof Charles Darwin mitoloji çalışmasının ağır biçimde etkilendiği Evrim teorisini öne çıkardı. Bilginler kazı yapabildikleri kadar çok fosil içeren jeolojik oluşumları, uzak geçmişten kutsal emanetler için mitoloji tarihinin kazısını yaptılar. Bu yaklaşım İngiliz antropolog Edward Burnett Tylor'ın yaklaşımında görülür. Tylor, (1871) "In Primitive Culture" da farklı evrimsel evreleri ve ayrışması içinde insanlığın felsefi ve dinsel gelişimini düzenledi. Benzer şekilde İngiliz Antropolog Sir James George Frazer, *The Golden Bough*'da (3.bası, 1912–1915) evrimsel planı üç devre olarak öne sürdü. Frazer'in planına göre insanlar ilkin karşısında zayıf düştüğü doğal fenomenlere olağanüstü güçler atfederler, daha sonra onları tanrıların iradesi ile açıklar (yani din safhası gelir), sonunda makul araştırmalarla onlara boyun eğdirirler (bilim safhası). İngiliz araştırmacı William Robertson Smith, Samilerin dinleri üzerine konferanslarını yayınladı (1889), onu Frazer de etkilemişti. Smith'in çalışmalarını yaptığı sırada, esas öneme sahip yıllık bitkilerin devresi için tarımla uğraşan eski halkların ritüel pratiklerinin merkezinde mitlerin sahip olduğu inanış hakimdi. Mit ve ritüel teori bu yaklaşımla adlandırılmış olarak İngiliz bilgin Jane Ellen Harrison tarafından enine boyuna irdelenmişti. Fransız Sosyolog Émile Durkheim'in çalışmasından kazandığı anlayışı kullanarak, Harrison bütün mitlerin bir toplumun ortak ritüellerine kaynaklık ettiğini iddia etti. Bu yaklaşım fonksiyonalist olarak isimlendirilen ve her mitin bir ritüeli ve her ritüelin de bir miti ima ettiğini söyleyen İngiliz A. R. Radcliffe'de en uç noktaya ulaştı.

F. 20. asır yaklaşımları

20. asırda, araştırmacılar kendi kendilerine öykülerin içeriklerine daha yakın bir ilgi göstermeye başlamışlardır. Avusturyalı Psikanalist Sigmund Freud mitleri –rüyalar gibi- yoğunlaştırılmış deneyim materyali ve bunların sembollerde temsil edilmesi şeklinde ele almıştır. Freud'un bakışında mitler psikanalizle denek haline getirilmiştir. Ona göre ilkellerle nevroitiklerin yaşamları arasında bir özdeşlik bulunmaktadır. Freud psikanalizi, dinin ortaya çıkı-

şını insanda varolan çocukça güçsüzlüğe bağlayarak; dini onların içinde hala yaşamakta olan çocuksu gereksinimlere bağlamış, böylece dinsel dünya görüşlerinin birer nevrotik hal olduğunu ima ederek eleştirmiştir. Çocuksu halin ilkel insanın durumu olduğunu belirten Freud ne kadar ustaca kurgulanmış olursa olsun Animizmden sonra ortaya çıkmış olan dinsel anlayışın çocuksuluğunun ortadan kalkmayacağını ifade etmiştir. Freud mitosları da tıpkı rüyalarda olduğu gibi akıldışı ve asosyal dürtülerimizin ürünleri olarak görme eğiliminde olduğu için onun bu konuya katkısı da dolaylı olarak ortaya çıkmıştır. Freud'un karşı konulmaz içgüdü diye tanımladığı "Oedipus Kompleksi"ne de öyle bakmamız gerekmektedir.¹⁶ Freud'un öğrencisi Carl Jung farklı

¹⁶ Freud'un burada sözünü ettiği Oedipus kompleksi daha sonra onun psikolojisinin temel taşı haline gelmiştir. Freud bunu din ve ahlakın gelişimini açıklayan bir anahtar olarak görüyor ve çocukların gelişiminde bu kompleksin çok önemli olduğunu savunuyordu. Oedipus kompleksinin psikopatolojik gelişmelerin temelini ve nevrozların çekirdeğini oluşturduğunu düşünüyordu. Freudun örnek aldığı mitos Sofokles'in yazdığı Kral Oedipus tragedyasıdır. Eserin özeti şöyledir: Bir kâhin, Theba kralı Laios ve karısı İokaste'ye doğacak olan oğullarının babasını öldüreceğini ve annesini kendisine eş olarak alacağını söylemiştir. Bu kaderden kurtulmak için İokaste, yeni doğmuş alam oğlunu öldürmek ister. Ve onu bir çobana teslim eder. Çoban, ayakları bağlanmış olan çocuğu bir ormana bırakacak, bebek de böylece ölecektir. Fakat yaşlı çoban, verilen görevi yerine getirmez ve çocuğu, Korint Kralı'nın bir memuruna verir. Bu memur da, bebeği krala teslim eder. Kral, bu çocuğu kendi evlâdı olarak kabullenir ve onu Korint'te yetiştirir. Çocuk kralın öz babası olmadığını bilmemektedir. Daha sonra, Delphi şehri kâhini genç adama, babasını öldüreceğini ve annesiyle evleneceğini söyler. Bunun üzerine, kaderinden kaçmaya ve kendi evi sandığı Korint'ten uzaklaşmaya karar verir. Delphi'den geri dönerken, yaşlı bir adamla kavga eder. Bu arada kontrolünü kaybeder ve yaşlı adam ile hizmetçisini öldürür. Aslında ölen yaşlı adam, kendi gerçek babası olan Theba Kralı Laios'tur. Oedipus, bir süre sonra Theba'ya gelir. Fakat bir sfeniksin, şehrin genç adam ve kızlarını öldürdüğünü görür. Sfeniks, sorduğu bilmeceye doğru bir cevap aldığı zaman, bu cinayetlerden vazgeçeceğini söylemektedir. Sorulan bilmece şöyledir: «İlk önce dört, sonra iki ve en sonunda da üç ayak üzerinde yürüten şey nedir?» Ayrıca, bu bilmeceyi çözenin, Theba şehrinin kralı olmasına karar verilmiştir. Böylece artık dul olan kraliçeyi de kendine eş olarak alabilecektir. Oedipus, bilmeceyi çözmeye çalışır. Ve sonunda çözümü bulur. Sorulan şey, insandır. Çünkü insanlar, bebek iken dört ayak, yetişkin iken iki ayak ve yaşlılıklarında da üç ayak (bastonla birlikte) üzerinde yürümektedirler. Bunun üzerine Sfeniks kendini denize atar ve ölür. Theba şehri artık kurtulmuştur. Oedipus ise, Theba Kralı olur ve İokaste ile evlenir. Oedipus kral olduktan sonra, şehirde büyük bir Veba salgını ortaya çıkar. Birçok Thebalı ölüyor Kahin Teiresias bu vebanın, Kral Oedipus'un işlediği bir suçtan dolayı şehirde yayıldığını söyler. Oedipus'u baba katili olmak ve enest yapmakla suçlar. Kral, ilk önce buna inanmak istemez. Fakat sonunda gerçeği görür ve bu acı ile kendi gözlerini kör eder. İokaste ise, intiharı seçer. Tragedya, Oedipus'un bilmeyecek işlediği ve basturmaya çalıştığı bir suçun cezasını çekmesiyle son bulur. Acaba bu mitos, Freud'un görüşlerini mi yansıtmaktadır? Burada bilinç dışı bir enest arzusu ve babaya duyulan nefret mi anlatılmaktadır? Gözüktüğü kadıyla bu mitos, Freud'un teorisini doğrulamaktadır. Ama mitosu yakından incelediğimizde, bazı şüpheler ortaya çıkar. İlk olarak şu özellik dikka-

bir yönde psikolojik görüşle ele almıştı. Jung'a göre mitlerdeki ortak motifler «arketipler»dir. O, mitlerdeki arketipleri izah ederken, bireyin ne olduğunu ortaya koymakla işe başlar: Salt biriciklik haline gelen birey olmadığı gibi, bireysel sonuçlar da yoktur. Düşler bile tıpkı bütün toplulukların mitoloji ve folklorunda bazı motiflerin hemen hemen aynı biçimde tekrarlandığı gibi çok yüksek seviyede ortak gereçlerden meydana gelmektedirler. Mitolojilerde ortak olan bu motifler arketiplerdir. Arketiplerin kasnağı sadece gelenek ve göçlerde aranmamalıdır. Bunlar aynı zamanda irsi olan insan zihninin arketip örneklerinden ortaya çıkmaktadır.¹⁷ Ona göre arketipler, insanlığın çok uzak geçmişine ait sosyal bilinçaltını oluştururlar. Bu görüş redüksiyonist (indirgemeci) bir görüştür. Mitlerdeki duygu boyutunun ritüellerle yakın ilgisinin olduğu unutulmamalıdır. Fransız antropolojist Claude Lévi-Strauss yaşam ve ölüm, doğa ve kültür, ego ve toplum gibi zıtlıkların temel sabiteler olduğunu iddia etti.

Ortada olan şey mitin insan aktivitelerini olağanüstü değişik ve karmaşık hale getirdiğidir. Diğer yaratılış aktivitelerinde olduğu gibi toplumun büyük çoğunluğu kişisel ve çevresel faktörler altında oluşan farklı görüşlerden tek ve geniş bir görüş açısı meydana getirerek miti açıklamak gibi zor bir oyuna katılmıştır. Her teori bazı mitlerin ya da mitolojik geleneklerin anlaşılmasına ilişkin bazı aydınlatıcı bilgiler sunarken mit olarak tasnif edilmiş efsanelerin her tipi için açıklamaların yapıldığı bir teoriyi herhangi birinin şu ana kadar geliştirmiş olması olası görünmemektedir.

V. Mitlerin Etkisi

Mitoloji, en eski zamanlardan günümüze dünyanın bütün alanlarında sanat üzerinde etkisini göstermiştir. Amerika'da insanlar, kum gibi materyalleri (Navajo¹⁸'nin kumdan resimlerinde) ve taşı kullanarak (Olmec'in yeşimtaşı

timizi çekmektedir: Eğer Freud'un görüşleri doğru olsaydı, Odişus, Laios ve İakoste'nin onun babası ve annesi olduklarını bilmeden ilk önce İokaste ile tanışmalı, ona âşık olmalı, onunla evlenmeli ve daha sonra da babasını öldürmeliydi. Fakat «Kral Odişus'ta, Odişus'un İokaste'den hoşlandığı zikredilemez. Ayrıca ona âşık bile olmamıştır. İokaste ile evlenmesinin tek sebebi, bu kadının taht ile birlikte verilmiş olmasıdır. Eğer gerçekten enest arzuları işlenmiş olsaydı, anne ve oğlu arasındaki bir cinsel arzunun belirmesi gerekmez miydi? Bu soru bir başka açıdan da önemlidir. Eğer mitosun eski kaynaklarındaki biçimine bakacak olursak, yalnızca Şamlı Nikola'nın hikâyesinde bir evlenme sahnesi vardır. Evlenme sahnesi, Cari Rabert'e göre, daha sonra bu mitosa katılmıştır bkz; Freud, *Totem ve Tabu*, Çev.K. Sahir Sel, Sosyal Yay, İstanbul,1996; Erich Fromm, *Rüyalar, Masallar, Mitoslar (Sembol Dilinin Çözümlemesi)* Arıtan Yayınevi, İstanbul,1990, s.215-217 : C. Robert, *Odişus*, Berlin, 1915.

¹⁷ Carl Gusstav Jung, *Psikoloji ve Din*, çev. Ender Gürol, Oluş Yay. İstanbul 1965, s.91-92

¹⁸ Navajolar, 1300'lü yıllarda kuzeybatı Kanada'dan güneybatıya inen bir athapascan kabilesidir. Haşın, deri yüzücü, göçmen istilacılar olarak, güneybatıdaki çiftçi kabilelerin korkulu

maskelerinde) mitolojik temaları ifade etmiştir.¹⁹ Okyanus da, tahta, heykel ve maskeleri yaratmak için kullanılması tercih edilen bir malzemeydi. Orta ve Güney Amerika Yerlilerinde cenazeye ilgili semaverler, tanrıların heykelleri ve mitolojik figürler için seramikler kullanılırdı. Eski Avrupa'da da mitolojik temalarda taş, tahta ve metali de kapsayan çeşitli araçlar işlenmiştir. Mitolojiyi kapsayan çok zengin sanatsal geleneklerin bir kısmı, batı Afrika'nın kültürlerinde bulunmuştur. Mit tarafından ilham edilmiş parçaların değerine rağmen mitin kültürleri yapıcı sanat objelerini dini ve entellektüel bağlamından ayırmada yanılığa düşülmüştür. Miti oluşturan kültürlerden ayrı bile olsa kaydedilmiş tarihin başlangıcından itibaren sanatçı ve yazarlar için zengin bir materyal üreten mitler ritüelle ilgili olmuştur. İlahi karakterler Homeros tarafından destanlarında -özellikle Zeus, Hera, Athena, Aphrodite, Apollo ve Ares-baştanbaşa antik çağa ait şiirler ortak güç olmuştur. Buna ek olarak Yunan Trajedi yazarları mesela Oresteia'nın Aeschylus'unda, Antigone'de Sofokles'in aynı isimli oyununda ve Sofokles ve Euripides tarafından yazılmış oyunda Agamemnon ve Clytemnestra gibi böylesi insan karakterlerini oluşturmak üzere mitin geleneksel niteliğini ortaya çıkarmışlardır. Tanrılar da, yüzyıllar boyunca birçok görsel sanatçıya ilham sağladı. Erkeksi güzelliğin bir ideali olarak Apollo, bütün dönemlerin sanat çalışmalarında önemli bir figür-

rüyasıydılar. Onlara apaçi derlerdi. Bunun bir nevi türevi olan tewa ve ıspanyolca karışımı olan apaches de nabahu adı türemiş ve zaman içinde navajo halini almıştır. Navajolar, pueblo komşularından gördükleri maskeli dans, sepetçilik ve seramikçilik gibi birçok kültürel uygulamayı benimsemişler. Pueblolar'dan dokumayı, İspanyollar'dan gümüş işini öğrenen Navajolar birlelerinden birşeyler kapma hırsıyla yanıp tutusan mustesna bir kabile orneği teşkil etmişlerdir. 19. yüzyılın ortalarında mücevhencilik ve dokumacılığa başlamışlar. Basit şef battaniyeleri bugün ünlü navajo dokumalarına dönüşmüştür. 130.000'lik nüfusuyla navajolar Birleşmiş Milletler'deki en kalabalık kabiledir. Meksika ve Arizona üzerinde 200 millik bir alanda içinde heykel vadisi, canyon de chelly gibi doğa harikaları, kömür ve petrol kaynaklarının bulunduğu yerde yaşamaktadırlar. Navajolar oldukça zengin bir kabiledir; tarım ve hayvancılıkta ilerlemiş bir kabiledir.. kadımları hala geleneksel kıyafetlerini giyerler; kadife bluzlar, bilek seviyesine inen etekler ve gümüş ya da turkuvaz gerdanlıklar takarlar. İlk reglini gören kızlar için kınaalda adı verilen şölenler düzenleyen, cinsiyet eşitliği konusunda güzel bir örnek teşkil etmektedir.

¹⁹ Aztek, maya ve inka uygarlıkları kadar bilinmeyen, m.ö 1200- m.s 600 yılları arasında Meksika'da yaşamış uygarlığa verilen isimdir. Yaşadıkları zamana göre ileri düzeyde matematik ve astronomi bilgisi, gelişmiş sulama teknikleri olan, dolayısıyla tarım konusunda ileri gitmiş bir medeniyetti. Yaşadıkları bölgeyi boy boy taştan kafa şeklinde anıtlarla doldurmuşlardı. Başkentleri San Lorenzo Tenochtitlan ismini taşıyordu; şaşılacak şekilde toprağın işlenmesi ve sulama kanallarının yapısı konusunda Mezopotamya'da yaşamış Sümerler ve Nil nehri kıyısındaki uygarlıklarla benzerlikleri vardı. Bu medeniyetin nasıl doğduğu ve nasıl yok olduğu konusunda kesin bilgiler yoktur. Bilinen, İ.S. 600 civarında ana şehirlerini terk etmiş olduklarıdır. Maya ve Zapotek uygarlıklarıyla etkileşim içinde yaşamışlardır.

dür. Apollonun çok meşhur temsilcisi bugün Roma'da Vatikan Müzesinde bulunan Yunan orjinalinden kopye edilmiş eski Roma heykeli Apollo Belvederedir. Barok ve Rönesans Çağının birçok sanatçıları tarafından (1600–1750) Apollo da temsil edilmiştir. Eski zamanlarda çoğu sanatçılara ilham kaynağı olmuş Tanrıça Venüs de güzellik yönünden onunla eşit güzellikte idi. İtalyan Ressam Sandro Botticelli, Venüs'ün doğumu isimli meşhur resmini onun eski heykelinden kopye etmiştir.²⁰ Edebiyat ve müzik alanının da mitolojik konulara borçlu olduğu aynı şekilde telafuz edilmektedir. Sophocles tarafından kaleme alınmış olan meşhur oyunda Tanrıların yüksek yasası ile devletin yasaları arasında çatışma halinde olan Oedipus'un bir kızı Antigone anlatılmıştır. Daha sonra Fransız oyun yazarları Jean Cocteau (Antigone, 1922) ile Jean Anouilh (Antigone, 1942) ve Alman oyun yazarı Bertolt Brecht (Antigone, 1948) onun bu yaşamından kesitler kullanmışlardır. Babasının katilinden öcünü almak için çabalayan Agamemnon'un mutsuz kızı Electra yine Fransız yazar Jean-Paul Sartre (The Flies, 1943) ve Amerikan oyun yazarı Eugene O'Neill (Mourning Becomes Elektra, 1931) tarafından yazılan oyunlara konu olmuştur. Yine Elektra ünlü Alman bestecisi Richard Strauss tarafından opera bestesi olarak bestelenmiştir (Elektra, 1909). Mitolojinin etkisi olmaksızın müziğin, edebiyatın, sanatın ve film gösterisinin olduğu bir dünyayı düşünmek neredeyse imkânsızdır.

Sonuç

Sonuçta bir şey üzerine dikkat çekmek istiyorum: Zuckerman'ın ifadeyle²¹ dünyanın oluşumu ve çeşitli tanrı ya da tanrıçalara ilişkin eski ve fantastik tanımlamaların kurgu olduğunu açıkça bildiğimiz halde onlardan bahsetmek yerine Antik Yunan ya da Yerli Amerikan mitlerinden sıklıkla söz ederiz. Ne var ki, insanlar, Yahudi mitlerinden, Budist mitlerinden ya da Hıristiyan mitlerinden çok az söz ederler ya da hiç söz etmezler. Neden? Eski, hayal ürünü bir hikâyeyi "mit" ve fakat aynı oranda eski ve hayal ürünü başka bir hikâyeyi gerçekliği sorgulanamaz bir "dini anlatı" yapan şey nedir? Bunun nedeni, sayılardır. Bir "mit", tarihsel geçerliliğine inanan oldukça büyük bir insan topluluğundan yoksun ise, artık sadece basit bir "anlatı"dır. Dünyanın başlangıcına ilişkin Semitik Dinlerin hikayesi (Kitab-ı Mukaddes'in Tekvin bölümünde anlatıldığı gibi) ve Sümerlerin dünyanın kökenine ilişkin hikâyeleri, aynı derecede mitolojiktir ve ampirik açıdan inanılmazdır. Fakat birisi, dini bir anlatı, diğeri ise, mit olarak kabul edilir. Neden? Çünkü birinin gerçek

²⁰ 1482 sonrası, Uffizi Galeri, Floransa, İtalya.

²¹ Phil Zuckerman, Din Sosyolojisine Giriş, Ankara, 2006; s.124

olduğuna inanan milyonlarca insan var, diğerine ise yok” demektedir Zuckerman.²² Mitoloji ile din arasında dinin egemen olduğu bir ilişki bulunmaktadır. Aslında mitlerin de kaynağı dinlerin kendisidir. Ancak insan aklına indirgenen bir takım dūřünceler insan dūřüncesinde bu tür mitolojileri doğurmuştur. Mesela Zeus monist inanişın bir tanrısıdır diyebilir miyiz? Ya da Monist inanişın bir yansımasından başka bir řey değildir. Tek tanrı ve Onun hakimiyeti altında büyük melekler, insanlarla haberleşmeyi sağlayan peygamberler. Meřhur Zeus, Onun hakimiyeti altındaki büyük melekler yerine karısı başta olmak üzere ailesi ve insanlar ile haberleşmesini sağlayan diğerleri. Prometre ya da yarı insan yarı Tanrı Herkül. Hz. İsa’nın bile dūnyanın yakın tarihinde ve insanoğlunun tasavvur zenginliği içinde nasıl birdenbire Tanrı’nın ođlu olduğunu dūřünürsek mitoloji ile dinin birbiri ile bu bağlamda örtüştüğünü görebiliriz. İnsanlar onu önce antropomorfist bir dūřünce ile tasavvur ettiler.

²² Zuckerman, age. s.124.